

1. *Ohrožení vývoje člověka a svobody osobnosti v soudobých institucích a organizacích kapitalismu*

Aniž by si tato stať činila nárok na dostatečně ucelené, všestranné a pojmově zcela precizní osvětlení celé komplikované problematiky, vyznačené v hlavním titulu této úvahy, pokusí se zaujmout aspoň glosátorské stanovisko k některým základním otázkám s hlediska sociologie a filosofie organizace. Otázky funkčních a disfunkčních, progresivních a regresivních vazeb a interpretací, týkající se postavení člověka a svobody lidské osobnosti ve stále více se rozvíjejících a komplikujících institucionálních a organizačních sítích soudobé industriální společnosti, rozvířují hladinu úzce odborných — vědeckých i literárních — i široce reprodukováných interesů již mnoho desetiletí. Od počátečních krajně optimistických vidin starých utopistů a technokratů na straně jedné a krajně pesimistických představ různých proroků úpadku a zkázy západní strojové civilizace na straně druhé až po současné neoscientistické a dirigistické glorifikace vymožeností automatizované kybernetické techniky a organizace a extrémně rozhořčená varování a výzvy radikálních humanitních kritiků masové společnosti a manipulovaného člověka, nepřestává růst napětí mezi těmito dvěma krajními póly. Lze dokonce říci, že v polovině 20. století se tato problematika stává ústřední a rozhodující otázkou perspektiv a možností dalšího vývoje moderní masové industriální společnosti v její kapitalistické i socialistické systémové podobě.

Podívejme se nejprve na některé konkrétnější formulace dnešní kritické situace a z ní vyvěrajících problémů, jak je nalézáme u některých západních teoretiků organizace (C. W. Mills, K. Boulding, R. W. Presthus, D. Riesman, W. H. Whyte, W. G. Bennis, R. K. Merton, R. Seidenberg, P. Blau aj.). Všichni kompetentní odborníci se shodují v jednom. V tom, že růst aplikace vědy a techniky masové výroby a spotřeby a státní intervence vede k růstu byrokratických organizací a institucí, objímajících nejen pracovní a veřejně politickou, ale i konsumní a zájmovou činnost lidí, dokonce i jejich soukromý život. Rozhodujícím článkem v činnosti všech těchto masových organizací se stávají výkonné administrativní aparáty. Pokud se týká jejich reálního i potenciálního působení na člověka a svobodu jeho osobnosti, mínění se značně rozcházejí. Kritické hlasy poukazují zejména na tyto stinné stránky a nebezpečí:

a) Růst privilegované technokracie a politické byrokracie, využívající organizací a institucí k „manipulování“ člověka ve prospěch svých kastovních zájmů.

b) Tlhnutí organizačních špiček k centralizaci a monopolizaci moci a formování mocenské elity na úkor členstva.

c) Sílení tendencí k organizované totalitě nebo unifikaci, institucionálnímu konformismu a ztrnulosti a pronásledování nezávisle uvažující inteligence.

d) Omezování a potlačování individuální nezávislosti, nonkonformní iniciativy a svobodného úsilí jednotlivců o sebeuskutečnění.

Apologetické hlasy vidí v těchto námitkách zastaralé ideologické předsudky a odbývají je povrchním vychvalováním nejružnějších vymožeností „společnosti všeobecného blahobytu“, „lidských vztahů“ (human relations), „lidového kapitalismu“ a líčením dalších růžových perspektiv „vědeckotechnické revoluce“. Jen nemnozí seriózní badatelé je neberou na lehkou váhu a velmi klopotně hledají na tuto rakovinu moderního despotismu protilátky v intencích staletých humanitně demokratických ideálů „svobodného člověka“.

2. Komunistické cíle a socialistická skutečnost v pojetí vztahu organizace a člověka

Mezi marxisty zejména v zemích, které prakticky přistoupily k výstavbě socialismu, převládalo dlouhou dobu mínění, že zmíněné negativní rysy organizačního vyvoje moderní industriální společnosti jsou způsobovány výhradně buržoasní třídně utlačovatelskou povahou těchto organizací. Proto také jedinou opravdu účinnou cestu k jejich překonání spatřovali v cílových hodnotách a představách vědeckého komunismu. Složitě peripetie konkrétní výstavby socialistické společnosti spjaté zejména s deformacemi stalinismu a tzv. „kultu osobnosti“ však ukázaly, že docílení svobody člověka zde může být ohroženo také byrokratickou samoúčelností a imanencí prostředků sociálních organizací a institucí. V řadě socialistických zemí při dlouhodobém odhalování a odstraňování deformací spjatých s tzv. „kultem osobnosti“ se jednou z nejdiskutovanějších otázek stala právě otázka omezování svobody člověka buď zastaralými nebo „alienovanými“ elementy socialistických organizací a institucí (Československo, Polsko, Maďarsko).

Naznačme si nyní, v čem spočívají základní otázky, spjaté s touto problematikou v zemích socialismu. Především je třeba zdůraznit, že v „stalinském modelu socialismu“ otázka svobodného rozvoje člověka jako jednotlivce byla přerážena z cílových hodnot autentického Marxova komunismu mezi kategorie nepřátelské buržoasně liberalistické ideologie. Svobodný rozvoj jednotlivce byl přeměněn v pouhý derivát kolektivisticko-etatistického ideálu rozvoje mas. Pomocí těžce sofistické operace byl i jakýkoli individuální zájem jednotlivce zcela jednoznačně podřízen hierarchicky shora určenému tzv. obecnému zájmu společnosti. Svoboda byla redukována na správné pochopení zákonitostí, pokynů a zásahů řídicího jednotlivce či centra, přičemž každá odchylka byla kvalifikována jako sklouzávání na pozice třídního nepřítele a škůdce socialismu. Jednotliví řadoví příslušníci dělnické třídy a inteligence zde nebyli připravováni a povoláni k úsilí podřídit chod událostí své vůli (což je podle Gramsciho jediné správné marxistické pojetí účasti jednotlivce na činnosti třídy), ale k podřizování své vůle mimo ně určenému chodu událostí. To vše muselo nezbytně ovlivnit i charakter různých institucí a organizací socialismu tak, že (řeceno opět slovy Gramsciho) „úzké skupinky lidí, kteří se ocitli v čele dělnických svazů jako specialisté v oblasti organizace, specialisté v oblasti té či oné metody boje, podřídili masy svým vlastním politickým tendencím, programům nevelkých skupin, které masy nejsou

s to kontrolovat". (Izbranyje proizveděnjaja, t. 1, Moskva 1957, 138.) A přístup ke kontrole organizací byl a zůstává i za socialismu předpokladem svobodného sebeuplatnění každého jejich člena jako jednotlivce.

Ukazuje se, že mocensko-ideologický nátlak se zde řídil víc skrytými zákony koncentrace, monopolizace a alienace sociální moci zastupitelské diktatury proletariátu, než veřejně hlášenými principy a zákony dělnické demokracie a samosprávy. To vedlo k postupnému odcizování nejrozličnějších organizací a institucí v socialistické společnosti jejich původním humanitním účelům a cílům i jejich řádovému členství. Zmenšující se možnosti opravdové iniciativy a kontroly zdola vyvolávaly nejprve nespokojenost a po jejím ostrém potlačení nechuť, nezájem a pasivitu jednotlivých příslušníků a nižších článků organizací, jež leckde vyústila v úplné zablokování inovačních zdrojů a modernizačních funkcí různých sociálních organizací a institucí.

Kritická situace hrozila značnou především ekonomickou stagnací dalšího vývoje socialismu a vynutila si zásadní reformy v modelu ekonomického řízení. Tyto reformy spočívají v tom, že se přenášejí podstatné části ekonomického podnikání, rozhodování a odpovědnosti na základní autonomní organizační články, jimiž jsou jednotlivé podniky a kolektivy jejich osazenstva, vstupující ve styk se spotřebiteli na základě zákonitosti trhu. Otevřenou však nadále zůstává řada otázek dalšího progresivního rozvoje ostatních socialistických organizací a institucí, jejichž prostřednictvím by mohli všichni pracující jako jednotlivci kontrolovat podmínky svého života a přinášet novátorské impulsy k jejich všestrannému rozvoji. K těmto otázkám patří zejména:

a) Jak se uplatňují marxistické kategorie objektivace, zvěcnění a odcizení v institucionálních a organizačních vztazích člověka za socialismu?

b) V čem spočívají základní zdroje byrokratických deformací ve vývoji socialistických organizací a institucí?

c) Proč je nutná a jak je možná svoboda a emancipace člověka v institucionálních a organizačních rámcích socialismu?

V dalších úvahách chceme alespoň začít hledat odpověď na tyto podstatné otázky dalšího vývoje a existence socialismu.

3. Uplatnění marxistických kategorií objektivace, zvěcnění a odcizení v institucionálních a organizačních vztazích člověka

Nejprve bude třeba si přesněji určit základní pojmy a vztahové relace, a to co možná jednoznačně, neboť na složitou komparativní analýzu zde není dost místa. Proto bude pro náš účel lépe postupovat nikoli od nejobecnějších určení ke konkrétnějším případům, ale spíše naopak od určité konkrétnější situace člověka k obecnějším určením jeho různých vztahů. Střediskem našeho zájmu je člověk, nalézající se v institucionálně organizačních vztazích industriální společnosti, směřující od kapitalismu k socialismu a komunismu.

Člověka zde chápeme jako hlavní antropologický element této situace, charakterizovaný třemi základními dimensemi:

1. marxistickým (axiologickým) určením druhové podstaty, jež podle M. Fritz-

handa (viz M. Fritzhand, *Czlowiek-humanizm-moralnosc*, Warszawa 1961, str. 80–103) spočívá: a) v uvědomělé, universální a svobodné činnosti, b) v utváření sociální existence a objektivního lidského světa, c) ve vytváření specificky lidských potřeb (práce, objektivace, kontaktu).

2. Sociálním postavením, chováním a vědomím, určeným hlavně dělbou práce, vlastnictvím a moci (třídní znaky) a organizačně institucionálními vztahy (sociální strukturou a charakterem),

3. osobními vlastnostmi, schopnostmi a zájmy, usilujícími o seberealizaci osobnosti (strukturou individuálního charakteru).

Z těchto základních vztahů člověka jako subjektu k objektivním skutečnostem industriální společnosti nás zajímají především jeho vztahy institucionálně organizační, jež se oproti ostatním sociálním vztahům vyznačují zejména vysokým stupněm subjekt-objektové a intersubjektivní zprostředkovanosti, kontinuity, efektivity a setrvačnosti. Instituci zde pojímáme v širším slova smyslu jako sociálně sankcionované uplatňování a stabilizování individuálních návyků lidí, jež se týkají vykonávání jejich životně důležitých funkcí v jejich intersubjektivních vztazích, prostřednictvím jejich objektivace. Organizace představuje instituci v užším slova smyslu, jež se vyznačuje objektivně zafixovanou soustavnou a záměrnou dělbou práce a koordinací jednotlivých složek za účelem společného dodržování a uplatňování institucionalizovaných cílů a norem chování. Mezi organizacemi můžeme dále rozlišovat jejich různé druhy podle několika kritérií: a) druhu činnosti, b) zájmového zaměření, c) strukturální vazby mezi elementy organizace.

Institute a organizace plní v životě společnosti i člověka tři základní funkce: stabilizační, racionalizační a humanizační. Nás zde budou hlavně zajímat institucionálně organizační vztahy člověka, v činnostech ekonomické a politické povahy z hlediska jejich strukturálních vazeb a napětí mezi kapitalistickou minulostí a socialistickou budoucností (přitom nutno počítat i s různými modely socialismu). Dále musíme počítat s tím, že v kapitalistickém typu industriální společnosti příslušní badatelé příliš jednostranně soustředili pozornost převážně na vazby mikrostrukturální a vnitroorganizační (interpersonální, bezprostřední, maximálně opakovatelné, operacionálně omezené). V socialistickém typu naopak jednostranně přecenili úlohu a význam vazeb makrostrukturálních a nadorganizačních (celospolečenských, masových, superzprostředkovaných, statisticky zákonitých a abstraktně všeobecných). Nejsvícenější problémy se však zřejmě zauzlují na úrovni mediostruktur a vazeb meziskupinové a meziorganizační povahy, jež byly zatím oběma stranami zkoumány nejméně.

Všechny tyto úvahy představují nezbytné souvislosti pro náležité vymezení marxistických kategorií objektivace, zvěčnění a odcizení, tak, jak je potřebujeme pro naše konkrétní účely. Na základě názorů čelných badatelů této problematiky, k nimž patří především, vedle Marxe, G. Lukacz, H. Lefebvre, L. Goldman, H. Marcuse, A. Schaff, E. Fischer, R. Supek a další, můžeme dospět k těmto základním charakteristikám a stupňům jednoho a téhož procesu.

1. Všechna lidská činnost subjekt-objektové povahy projevuje intenci k objek-

tivaci potřeb, zájmů, vlastností, energií a potenci člověka, jež se tak realizují a umožňují jeho seberealizaci. Tato situace je Marxem charakterizována jako uskutečnění (Verwirklichung).

2. Objektivně realizované elementy činnosti člověka projevují dále tendenci oddělovat se od člověka a začínají žít svým vlastním životem. Tento stav nazývá Marx zvnějšněním (Entäusserung).

3. Pokud se člověk objektivně uskutečňuje v různých výtvorech předmětné povahy, které se od něho oddělují a podržují původně do nich vložená lidská určení a kvalitativní vztahy svým ryze věcným a kvantitativním vlastnostem a sklonům, dochází k procesu marxisticky nazývanému zvěcnění (Verdinglichung).

4. Jakmile objektivované, zvnějšněné či zvěcněné lidské výtvořiny a činnosti získávají věcnou nadvládu nad lidmi, vymykají se jejich kontrole a maří jejich úsilí a záměry, dochází k jejich odcizení (Entfremdung).

5. Toto odcizení se může vztahovat buď na rodovou podstatu člověka, nebo jeho sociální povahu (funkce a role), anebo na jeho individuální seberealizaci (pocity a projevy). Projevuje se odlišně na úrovni jeho makrostrukturálních, mediostrukturálních a mikrostrukturálních vztahů.

Ve sféře institucionálně organizačních vztahů se projevují v důsledku jejich složitě zprostředkované povahy intence k jejich postupné objektivaci, zvnějšnění a zvěcnění s obzvláštní silou a velmi snadno dochází k jejich přerůstání až do nejvyššího stupně odcizení. Proto také Marx jako nejzatvrzelejší případy odcizení uvádí instituci náboženství a organizaci státu. Dá se říci, že institucionální odcizení postihuje člověka v sociálních makrovztazích zejména formou ideologických divergencí a masových psychoz. V mediostrukturách má povahu skupinových stereotypů a fikcí a v mikrovztazích se projevuje v podobě různých neurotických stavů, frustrací, stressů a deviací.

Organizační odcizení v makrostrukturálních rozměrech dopadá na člověka v podobě monopolní centralizované moci a odlidštěného tlaku oficiozního formalismu, fasádovosti, reglementace a nedemokratické hierarchie rozhodování. V mediostrukturách se projevuje růstem byrokratizace, oligarchizace a hierarchizace a nastolováním jednosměrné disciplíny a odpovědnosti. V mikrostrukturách je pak charakterizováno zkonstatělymi vztahy podrživosti a nadřivosti, interpersonální zvůle, konformismu, apatie a přetvářky.

Narůstání a kumulace různých projevů institucionálního fetišismu a organizačního odcizení vede především k oslabování a po případě i úplnému vymizení humanizačních funkcí dotýčných institucí a organizací. Dále má za následek přeměnu jejich funkce stabilizační ve funkci petrifikační a deformování funkce racionalizační zesilováním jejich vedlejších iracionálních zplodin.

4. *V čem spočívají některé zdroje institucionálního odcizení a byrokratických deformací za socialismu.*

S ohledem na nedostatečnou rozpracovanost této problematiky ve všech zemích socialismu (snad s výjimkou Jugoslávie) mohou zde zatím nadhodit jen některé poměrně obecné hypotézy, o skutečných příčinách (makro) organizačního odcizení a jeho nejmarkantnější formy byrokratizmu, v podmínkách vývoje socialismu.

Při posuzování socialismu jako přechodné fáze mezi kapitalismem a komunismem nelze podceňovat prvky kontinuity a přeceňovat prvky diskontinuity. Nejen ve sféře výrobních sil, techniky a vědy, ale i v charakteru civilizačního standardu a v organizaci různých sfér kultury, nemůže socialismus představovat čistou negaci kapitalistické společnosti, ale mnohem spíše její pokračování na kvalitativně nové vyšší úrovni. To platí zejména o vazbách institucionálně organizačních vztahů na techniku prostředků jejich šíření a zajišťování, na sociální dělbu práce, moci a vlivu, na sociální povahu a kvalifikaci interestentů, na racionalizaci práce atp. Ve všech těchto sférách nepřestávají ani za socialismu působit některé imanentní faktory, vedoucí ke vzniku institucionálního a organizačního odcizení zejména v mediostrukturách a mikrostrukturách.

Vznik a vývoj socialismu v jeho počáteční empirické podobě (státní vlastnictví výrobních prostředků, diktatura proletariátu, postupné odstraňování antagonistic-
kých tříd, demokratizace života a kultury pracujících mas) nepřináší s sebou jen negaci starých ideologických fetišů a byrokratických forem organizace společnosti, ale sám začíná vyvolávat do života některé nové. Socialismus vstupuje prakticky do života především jako hnutí revolučně politické, řízené elitou dělnické třídy a pokrokové inteligence a mající na zřeteli především úkoly třídně mocenské. To se pak projevuje v celé institucionální a organizační výstavbě socialistické společnosti, zejména v jejím počátečním období. Odtud a z nedostatku vyspělosti dělnické třídy jako celku pro okamžitou realizaci funkce ekonomické, sociálně politické a kulturní hegemonie (vedení) všech pracujících, vyrůstají pak tendence přeceňovat úlohu politického panství a zprostředkovaného administrativního řízení, jež hierarchicky kumuluje moc a rozhodování v rukou nejspolehlivějších. Počáteční náběhy k dělnické demokracii a kontrole vykazují četné dětské slabiny a nemoci růstu. S likvidací ekonomických kořenů buržoazie a maloburžoazie rozměšňuje se pevné jádro dělnické třídy a narůstá mnoho nových úkolů ekonomickoorganizačních, jež si vynucují růst centralizace a upevňování administrativního řízení shora.

Dogmatické představy o nevyhnutelnosti zrušení zbožné peněžní výroby a fungování zákonitostí trhu, snaha odpoutat se za každou cenu a co nejrychleji od ekonomických principů kapitalismu a pochopení plánovaného hospodářství jako detailního centrálně administrativního určování a kontrolování všech výrobních úkolů shora, rovněž ženou vodu na mlýn narůstání institucionálního fetišismu a organizační byrokratizace. Část řídicích kádrů příliš těsně spjatá s výstřelky zastupitelských, mocenskopolitických a třídně donucovacích funkcí celé organizační mašinérie diktatury proletariátu, se ukazuje neschopnou přejít k vědeckotechnickému zkoumání a demokraticko-výchovnému šíření nových alternativních cílů a prostředků dalšího vývoje socialismu a přeměňuje se tak v konzervativní sílu. Zastaralými neadekvátními prostředky se snaží udržet své pozice a znemožnit dozrávající přechod od administrativního řízení hospodářství k jeho řízení technickoekonomickému, od kabinetně aparátnického řízení politiky k její demokratické samosprávě i přechod od politickoorganizačního statusu vnitro-
třídní mobility ke statusu odborně funkčnímu.

Tyto i různé další vlivy, nesrovnalosti a deformace ve vývoji socialistické společnosti projevují se různou měrou v různých typech socialismu, vedle jeho četných a nesporných materiálních i kulturních vymožeností a demokratických pokroků, jež zde nemůžeme rozvádět. Negativní stránky socialismu způsobují pak vznikání a růst institucionálního fetišismu a organizačního odcizení (byrokratizace). Své nehlubší kořeny mají především v negativních stránkách dělby práce, nerovném rozdělování materiálních statků, nerovných možnostech uplatňování a kontroly moci, a nerovných znalostech, schopnostech i možnostech různých vrstev a skupin pracujících. Bez nepřetržitého a důsledného humanizačního demokratického vyvažování, oslabování, kontrolování a odstraňování těchto nerovností socialismu, které Marx i Lenin nazývají pozůstatky buržoáznosti, nelze překonat jak zastaralé, tak i stále se modifikující a nově vznikající projevy institucionálního fetišismu a organizačního odcizení, které i zde ohrožují svobodu člověka.

5. Proč je nutná a jak je možná svoboda a emancipace člověka v institucionálních rámcích socialismu

Manipulovaný, nesvobodný a nesamostatný člověk, změněný v pouhé kolečko organizace, tlačítko instituce a holý objekt zvěčněného mechanismu či subjektivní zvůle, přestal již být ideálem nejen pro radikální kritiky kapitalismu, ale i pro jeho humanitní, umírněné reformátory a prozíravé pokrokové konzervativní stoupence. Tento obrat vyplývá nejen z humanizačního tlaku socialistické ideologie a skutečnosti, ale také z řady závažných empirických výzkumů a zjištění, jež se týkají úlohy člověka v organizovaných procesech výroby, spotřeby a veřejného života. Tyto převážně mikrostrukturální výzkumy a úvahy (ku př. takových autorů jako je A. Gouldner, Mc. Gregor, Ch. Algyris, R. Likert, R. Golembiewski, W. Bennis, M. Crozier) realizované v minulém desetiletí hlavně v USA, ukazují totiž stále jasněji, že svoboda člověka, jeho vnitřní uspokojení a uplatnění jeho individuálních schopností a sklonů představuje nejen hodnoty ryze kulturní, ale také krajně významné a efektivní dynamizující faktory pracovní a politické. Proto se teoretická pozornost a praktické úsilí těchto kruhů obrací stále více k vědeckotechnickému řešení otázky „jak učinit člověka v organizaci svobodnějším“. A to nikoli jen z hlediska odvěkých ideálů humanitních, ale především také z hlediska potřeb zvyšování produktivity práce, zvládnání a šíření procesu vědeckotechnické revoluce a zajišťování potřebné sociální mobility a integrace. Přitom jsou zejména dokazovány přednosti demokraticko-participačního organického modelu řízení před modelem racionálně-autokratickým a byrokratickým. Dále se mluví o přednostech nového modelu schopného samostatného, iniciativního, odpovědného a participujícího člověka, před zastaralým modelem člověka neschopného, nesamostatného, vyhýbajícího se práci a patického, neodpovědného a dosahujícího náležitých výkonů jen na základě donucování, kontroly a hrozeb tresty.

Tak ku příkladu W. G. Bennis poukazuje na to, že „byrokracie se svou nadměrnou represí byla monumentálním vynálezem pro využití svalů prostřednictvím zločinného a pudového odříkání. V dnešním světě není toto náhražkové zařízení příliš užitečné. Nyní potřebujeme organicko-adaptivní systémy a struktury dovo-

lující vyjádření hry a imaginace a využití nového potěšení z práce". (Changing Organizations, New York 1966, str. 14.) Hovoří také o třech základních změnách ve filosofii řízeného chování, ke kterým patří:

1. Nová koncepce člověka, založená na růstu poznání jeho komplexních a proměnlivých potřeb, která zastupuje příliš zjednodušenou a prostou tlačítkovou nebo setrvačnou ideu člověka.

2. Nová koncepce moci, založená na spolupráci a spravedlnosti, jež nahrazuje model moci, založené na donucování a strachu.

3. Nová koncepce organizačních hodnot, založená na humanistické, existenciální orientaci, která nahrazuje odlišštěný, mechanický, hodnotový model (tamtéž, str. 188).

Z hlediska potírání různých alienačních jevů v organizacích si zaslouží pozornosti i zásada vyslovená čelným americkým teoretikem organizace P. Druckerem, jež praví: „Čím více se rozvíjí jednotlivec v organizaci jako osobnost, tím více může dosáhnout samotná organizace“ (*Landmarks of Tomorrow*, New York 1959, str. 62).

Tyto nesporně pokrokové a humanitní názory některých západních teoretiků organizace nemohou marxisté ignorovat nebo zavrhnout, ale musí jich vhodným způsobem využít i při zkoumání možností a prostředků k potírání různých jevů institucionálního fetišismu, organizačního odcizení a ohrožování člověka v socialismu. Aby byl tento boj za emancipaci a svobodu člověka na půdě socialismu opravdu účinný, musí být zbaven všech škodlivých abstraktních fikcí (zejména propagandistického lakování narůžovo) a prováděn velmi diferencovaně a konkrétně.

Obecně zde platí především tři základní předpoklady. Prvním z nich je makrostrukturální závislost obsahu, rozsahu i forem, jak alienačních, tak i emancipačních rysů socialismu na cílovém a strukturálním modelu jeho vývoje. Redukování, zamlžování a deformování humanistických cílových hodnot socialismu a narůstání rozporů mezi nimi a empirickou zejména organizační strukturou a funkčním uspořádáním společnosti, vede k nejrůznějším projevům institucionálního fetišismu a organizační alienace. Při zkoumání různých alternativních modelů socialismu třeba mít především na paměti, že humanitnímu marxistickému socialismu nic nemůže být více cizí než inklinace k teoretickému modelu kasárenského socialismu některých utopistů nebo k praktickému modelu jezuitského socialismu některých církevních fanatiků. Základní cílové hodnoty Marxova humanitního socialismu vyjádřil pro naši dobu nepřiléhavěji A. Gramsci. Ten prohlásil, že konečným cílem socialismu je „organizace svobody všech a pro všechny“, jež umožňuje především „přeměnu dělníka z pouhého vykonavatele v iniciátora, z masy ve vůdce a ředitele a z pouhé paže v mozek a vůli“. Pokud dokážeme důsledně podřizovat alespoň hlavní institucionální a organizační prostředky výstavby socialismu tomuto cíli, bude tím i zajištěna převaha emancipačních tendencí a sil nad silami a tendencemi odcizení.

Druhým základním obecným předpokladem je náležité pochopení a prosazování vztahu mezi svobodou a organizací ve výstavbě socialismu a komunismu. Mar-

xismus nepovažuje svobodu ani za svévolný rys lidské přirozenosti, ani za požadavek absolutní nezávislosti individuální existence vůči sociálnímu prostředí. Znamená pro něj konkrétní situační vztah člověka k objektivním i subjektivním podmínkám jeho činnosti, usilující o maximální možnost výběru svého osudu a uplatnění své osobnosti. Institucionálně řízená a organizovaná výstavba socialistické společnosti násobí a integruje rozptýlené lidské síly při zvládání přírodních a sociálních podmínek, nezbytných k zajištění „svobody všech a pro všechny“. Na druhé straně však nemůže zahrnovat a usměrňovat veškerou činnost a životní seberealizaci člověka, ale musí ponechávat vždy dostatečný prostor volné iniciativě a imaginaci, jako hlavním činitelům sociální modernizace a lidského pokroku. Nacházení správných základních proporcí mezi organizací různých sociálních tlaků a osvobozováním člověka od všech forem přírodního a sociálního útlatku je rozhodujícím činitelem zmenšování alienace člověka v socialismu. Konečně je třeba také se smířit i s historicky ověřenou skutečností, že potřeby lidské svobody nemohou být nikdy dostatečně zajištěny pouhou benevolencí řídicích center, ale musí se samy prosazovat zdola.

Třetím obecným předpokladem je správné pochopení a zvládnutí funkčních mechanismů a vývojové dynamiky institucionálních a organizačních struktur socialismu. Jestliže socialismus klade mnohem větší důraz na elementy společenského plánování, řízení a organizace než kapitalismus, musí je také mnohem všestranněji, hlouběji a kritičtěji vědecky zkoumat a preventivně čelit nejružnějším úskalím jejich zbytnělého růstu a samoúčelné setrvačnosti. Musí sám sebe mnohem více sebekriticky sledovat z hlediska potřeb organizace nepřetržitého pohybu a vývoje, neboť každá stagnace by znamenala rezignaci na předstížení kapitalismu v dynamickém otvírání cest dalšímu pokroku.

Konkrétněji řečeno, vyžaduje to dávat přednost racionalizačním a humanizačním zásahům do institucionálních a organizačních sítí před upevňováním funkcí petrifikačních. Dále musíme pochopit a vyvodit z toho všechny důsledky, že nelze libovolně zaměňovat funkční principy makroorganizací, medioorganizací a mikroorganizací. Oproti starému metafyzickému předsudku o rozhodující výchoďské úloze makrostruktur, bude třeba uznat nejnovější poznatky vědy (jež prozřetelně anticipoval již Marx), že lidské vztahy organicky vyrůstají z mikrostruktur (podniků) a teprve odtud zprostředkovaně směřují přes mediostrukтуры (masové organizace) k faktické konkretizaci určitých vztahů makrostrukturálních (státně politických). Pokud by socialistická revoluce a další vývoj socialismu byly formovány pouze shora, minuly by se účinkem i cílem, neboť by dostatečně nezasáhly konkrétní pracovní vztahy a prostředky svobodné seberealizace každého jednotlivého pracujícího člověka. Proto tak mnoho záleží na dostatečně důsledné a sebekritické výstavbě a demokratizaci samosprávy všech pracujících (postupně zdola a s přihlédnutím k možnostem růstu k tomu potřebných prostředků a schopností), neboť jinak socialistická demokracie sama podléhá alienaci a přeměňuje se ve formální fikci.

Йиндржих Фибих

В первой части статьи речь идет об угрозе развитию человека и свободы личности со стороны учреждений и организаций современного промышленного капиталистического общества. Автор обращает наше внимание на критические высказывания таких западных теоретиков организации, как напр. C. W. Mills, K. Boulding, R. W. Presthus, D. Riesman, W. H. Whyte, W. G. Bennis, R. K. Merton, R. Seidenberg, P. Blan и т. д. и указывает на следующие отрицательные тенденции: а) рост привилегированной технократии и политической бюрократии; б) тяготение организационной верхушки к монополии власти; в) рост тенденций к организованной тотальности, унификации и конформизму; г) ограничивание индивидуальной независимости и инициативы.

Во второй части намечаются основные проблемы свободы человека при поисках своего применения в системе учреждений и организаций, существующих при социализме сталинского типа и определяются основные проблемы, нуждающиеся в дальнейшем изучении.

В третьей части автор уделяет внимание вопросу о применении марксистских категорий объективизации, опредмечивания и отчуждения к отношению человека к учреждениям и организациям. Он указывает при этом на три основных определения человека: его видовой сущностью, общественной обстановкой и его личными качествами и интересами. Далее автор дает определение учреждения и организации; их основными функциями он считает функцию стабилизирующего, рационализирующего и гуманизирующего элемента. Одновременно он указывает на качественное различие между их функциями или дисфункциями в рамках макро-, мезо- и микроотношений.

Исходя из взглядов передовых марксистских исследователей проблематики объективизации, определения и отчуждения (главным образом, Г. Лукача, Г. Лефевра, Л. Гольдмана, Г. Маркуза, А. Шаффа, Э. Фишера и Р. Супка) он указывает на взаимообусловленность и ступенчатый характер субъектно-объектного процесса, при котором сперва происходит положительное осуществление человеческих возможностей (*Verwirklichung*), затем они приобретают характер чего-то внешнего (*Entäusserung*). Этот процесс в дальнейшем выливается в их отрицательное опредмечивание (*Verdinglichung*) и своего кульминационного пункта достигает в проявлениях отчуждения (*Entfremdung*).

В дальнейшей части автор описывает конкретные формы проявлений и последствий отчуждения человека в разных областях учрежденческо-организационных отношений.

В четвертой части автор в очень сжатой форме и только в общих чертах касается вопроса об источниках (лишь некоторых) учрежденческого отчуждения и бюрократических извращений, имеющих место при социализме.

В пятой части решается проблематика необходимости и возможности свободы и эманципации человека в учрежденческих и организационных рамках социализма. Указывается здесь также на современные гуманистические тенденции у некоторых теоретиков организации на Западе (А. Гульднер, М. Грегор, Ч. Альгирис, Р. Ликерт, Р. Голембиевский, В. Бенис, М. Крозье). Тремя основными общими предпосылками эманципации человека в системе социалистических учреждений и организаций автор считает: 1. Макроструктуральную зависимость альенационных и эманципационных черт социализма от его целевой и структурной модели. 2. Правильное понимание взаимоотношений между свободой и организацией, их переплетения, при постройке социализма. 3. Правильное понимание функциональных микромеханизмов и динамики развития учрежденческих и организационных мезоструктур социализма.

Jindřich Fibich

The first part of the present paper deals with endangerment of the development of man and freedom of personality in institutions and organizations of contemporary industrial capitalistic society. From among critical comments of Western theoretists of organization such as C. W. Mills, K. Boulding, R. W. Presthus, D. Riesman, W. H. Whyte, W. G. Bennis, R. K. Merton, R. Seidenberg, P. Blan etc., especially following negative trends are emphasized: a) Increase of privileged technocracy and political bureaucracy; b) tendency of the organizational heads towards the monopolization of power; c) strengthening of trends towards an organized totality, unification and conformism. d) Restriction and suppression of individual independence and initiative.

In the second part, the main problems of free assertion of man in the system of institutions and organizations of the Stalinite model of socialism are outlined and basic questions of further investigations are defined.

In the third part the author deals with the question of the application of Marxian categories of objectification, materialization (*Verdinglichung*) and alienation in the institutional and organizational relations of man. At the same time three basic determinations of man are pointed out — by his generic essence, social situation and personal properties and interests. Institution and organization are then defined and stabilizing, rationalizing and humanizing functions are numbered among their fundamental functions. Qualitative differences in their functions or dysfunctions in macro-, medium-, and micro-connections are pointed out.

On the basis of the opinions of prominent Marxist investigators of the problems of objectification, materialization (*Verdinglichung*) and alienation (particularly of G. Lukacz, H. Lefebvre, L. Goldmann, H. Marcuse, A. Schaff, E. Fischer, and R. Supek), the connection and gradualness of the process of subject-object are pointed out from which a positive realization of human potencies arises first (*Verwirklichung*), then their externalization (*Entäusserung*) takes place which changes into their negative materialization (*Verdinglichung*) and culminates in manifestations of alienation (*Entfremdung*). Finally the forms of manifestations and the consequences of separation of man in various spheres of institutional-organizational relations are specified.

In the fourth part some sources of institutional alienation and bureaucratic deformations in socialism are very briefly and generally touched upon. In the fifth part the questions are finally solved of necessity and possibility of freedom and emancipation of man in industrial and organizational frameworks of socialism. Contemporary humanizing endeavour of some theoretists of organization in the West is pointed out (A. Gouldner, McGregor, Ch. Algyris, R. Likert, R. Golembiewski, W. Bennis, M. Crozier). The author numbers among three basic general presuppositions of emancipation of man in the system of socialistic institutions and organizations 1. Macrostructural dependence of alienating and emancipative features of socialism on its structural model and that of destination. 2. Appropriate understanding and pervasion of the relation between freedom and organization in the building of socialism. 3. Right understanding and mastering of functional micromechanisms and developmental dynamism of institutional and organizational medium-structures of socialism.